

Кузьмич О. Я.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри судочинства Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ІНШИХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена дослідженню юридичної природи принципу загальної охорони прав та обов'язків та його правового зв'язку з іншими особами як учасниками цивільних відносин.

Ключові слова: інша особа, третя особа, суб'єктивні права та обов'язки, межі здійснення прав, охорона та захист прав.

Постановка проблеми. В юридичній літературі неодноразово піднімалося питання з приводу специфіки доктринального принципу, який стосується загальної охорони прав суб'єктивного характеру та віддзеркаленої дії таких прав на всіх інших осіб, однак що ж до місця інших осіб в межах дії цього принципу, то це питання, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень, як правило, не знаходило належної уваги серед науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична природа цього доктринального принципу неодноразово знаходила свою увагу в юридичній літературі, зокрема, його специфіка аналізувалася в працях В.К. Райхера, І.В. Бекланищевої, С.І. Шимон, О.С. Іоффе і ін., однак щодо правового зв'язку наведеного принципу з такими учасниками цивільних відносин, як інші особи, то це питання, як правило, не знаходило належної уваги серед науковців, що й зумовило актуальність обраної тематики для наукового дослідження.

Мета статті – дослідити специфіку дії доктринального принципу та його правового зв'язку з такою категорією учасників цивільних відносин як інші особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, В.К. Райхер, аналізуючи суб'єктивні характеристики зобов'язальних правовідносин, звертав увагу на те, що принцип загальної охорони стосується не тільки речових правовідносин, оскільки «і особисте, зобов'язальне право вимоги, яке належить кредитору щодо боржника, повинен «визнавати» і «поважати» не тільки сам боржник, але, і без сумніву, «всі інші особи». Обов'язок «визнавати», «поважати», «не порушувати», «дотримуватися» тощо – це «загальна родова ознака будь-якого правовідношення, незалежно від того, чи буде воно, за своєю структурою, абсолютним чи відносним, речовим або зобов'язальним» [5]. Аналогічної позиції дотримувався й О.С. Іоффе, зокрема, зауважував автор, цей принцип має актуальний характер і у випадку набуття уповноваженими особами зобов'язальних прав, які не володіють речовими елементами, наводячи як приклад права, які виникають із зобов'язань про відшкодування шкоди, безпідставного збагачення чи у зв'язку із включенням у заповіт умови про легат. З огляду на те, що їх здійсненню може перешкоджати не тільки зобов'язана сторона, як це думають прихильники традиційного погляду, але також будь-яка третя особа, яка не пов'язана з уповноваженим у зобов'язальному правовідношенні, тому ці права, на думку автора, є такими, що потребують всезагального захисту [2, с. 622], внаслідок чого,

зауважує О.С. Іоффе, дія цього принципу покликана позбавити можливості всіх третіх осіб вчиняти дії, які перешкоджатимуть здійсненню прав і обов'язків сторонами зобов'язання або «сприяти» їм ухилятися від виконання ними своїх обов'язків.

Захист зобов'язальних прав від порушень з боку всіх інших осіб, а також їх «відображена дія» на права всіх інших осіб, у разі настання відповідних юридичних фактів матиме своїм правовим наслідком виникнення правовідносин між останньою та однією із сторін відповідного правовідношення. Так, ніхто не повинен перешкоджати здійсненню права замовника на оплатне виконання певної роботи підрядником, поклаждавця – на збереження його майна зберігачем, вантажовідправника – на доставку його товару перевізником з одного пункту в інший, і, навпаки, ніхто не повинен перешкоджати здійсненню прав і обов'язків їх контрагентами, і всяке порушення таких обов'язків призводить до покладення на правопорушника нового обов'язку щодо уповноваженого в зобов'язанні [2, с. 623].

З огляду на це, як вважає автор, має бути вирішене питання, чим відрізняються зобов'язальні права як права відносні від права власності як права абсолютного, тому даючи відповідь на поставлене запитання, О.С. Іоффе звертає увагу на наступне: на всіх третіх осіб може бути покладена тільки пасивна функція, що є наслідком загального захисту суб'єктивних прав, у той час як на контрагента в зобов'язанні, – як активна, так і пасивна, при чому обидві ці функції свідчать про залежний характер «влади» управомоченого, тобто про відносну дію приналежних йому прав. Покладення пасивного обов'язку на всіх інших осіб в абсолютних правах є результатом існування прав на боці управомоченого. Треті особи не повинні перешкоджати здійсненню його права, і покладені на них обов'язки мають вирішальне значення для управомоченого. Покладення пасивного обов'язку на всіх інших осіб у відносних правах є наслідком не тільки існування прав на боці управомоченого, але й існування обов'язків на боці його контрагента. Треті особи не повинні перешкоджати здійсненню прав та виконанню обов'язків контрагентами в зобов'язанні, однак покладений на третіх осіб обов'язок пасивного характеру, має для уповноважених осіб у зобов'язальному правовідношенні другорядне значення в порівнянні з обов'язками зобов'язаної сторони такого зобов'язального правовідношення. Іншими словами, будучи прямою щодо абсолютних прав, всезагальний пасивний обов'язок є опосередкованим щодо прав відносних [2, с. 624–625].

Так, І.В. Бекланищева, аналізуючи юридичну природу цивільно-правового договору, звертає увагу на абсолютний захист договірних прав, відповідно до якого зобов'язальне право, яке виникає на підставі цивільно-правового договору, може підлягати захисту не тільки від особи, яка є контрагентом такого договору, але й також від порушень з боку третіх осіб, якщо відповідальність контрагента з тих чи інших причин виключається [1, с. 188].

Ідея, яка, свого часу, розвивалася В.К. Райхером та О.С. Іоффе, на сьогоднішній день в цивілістичній думці України розвивається С.І. Шимон, зокрема, як зауважує авторка, саме зобов'язальне право вимоги одночасно є й елементом зовнішніх абсолютних відносин, де всі треті особи не повинні створювати перешкод для його здійснення і де це суб'єктивне право як таке, що має вартість, об'єктивується і стає об'єктом обороту. Абсолютність правовідношення обумовлює можливість суб'єктивного права стати об'єктом [6, с. 210]. Управомочена особа (кредитор), – пише С. І. Шимон, – має право вимоги в зобов'язанні та абсолютне право на право вимоги. Основний зміст цього абсолютного права кредитора на вимоги становить особливе відношення приналежності, яке пов'язує кредитора із зобов'язальною вимогою. Цей зв'язок подібний до того, який пов'язує власника і річ, праволодільца і результат інтелектуальної діяльності. Його наявність свідчить про те, що суб'єкт цього абсолютного права є повновладним господарем відповідного майнового блага [6, с. 210].

Як впливає з наведеного, зважаючи на концепцію, про яку йдеться в працях В.К. Райхера, О.С. Іоффе, С.І. Шимон і ін., особа, яка володіє зобов'язальним правом вимоги, аналогічно як і особа, яка володіє речовими правами, перебуває у правовому зв'язку не тільки з таким правом вимоги, але й також із невизначеною кількістю осіб, на яких покладаються обов'язки пасивного характеру щодо не порушення таких прав. Однак на відміну від речових правовідносин в зобов'язальних дія цього принципу має ширший характер, що обумовлено юридичною природою таких правовідносин, зокрема, в останньому випадку, змістом дії цього принципу буде не перешкодження з боку невизначеного кола осіб як у здійсненні прав уповноваженими особами, так і у виконанні зобов'язаними особами своїх обов'язків. В цьому випадку, як і у випадку із речовими правовідносинами осіб, на яких в межах дії цього принципу, покладаються обов'язки пасивного характеру, слід також іменувати іншими особами, а не третіми, що зумовлено відсутністю їх належної персоніфікації.

Таким чином, суб'єкти зобов'язальних правовідносин, будучи носіями як суб'єктивних прав, так і обов'язків, при чому незалежно від специфіки юридичних фактів, якими опосередковувалося їх виникнення, мають у своєму розпорядженні щодо захисту таких прав як зобов'язально-правові способи, так і речові, що обумовлено специфікою правового зв'язку таких осіб в межах аналізованого принципу, з відповідними правами та обов'язками зобов'язального характеру. Зроблений висновок стосується не тільки осіб, які є сторонами відповідних договорів чи загалом зобов'язальних правовідносин, але й також третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, оскільки останні, як відомо, з огляду на специфіку форми їх участі в цивільних правовідносинах, можуть також володіти як суб'єктивними правами, так і обов'язками. Тому, у таких випадках, йтиметься про захист у той чи інший спосіб осіб, які володіють відповідними правами чи обов'язками суб'єктивного характеру, саме від інших осіб, а не від третіх. Як зазначено в юридичній літературі, іншою особою є будь-який учасник цивільних відносин, який не є суб'єктом правовідношення, не перебуває в жодному правовому зв'язку ні з одним із його суб'єктів, такі правові зв'язки не обумовлюються ні самим правовідношенням, ні з поза його меж, у зв'язку із чим про інших осіб слід говорити саме як про учасників цивільних відносин, а не як суб'єктів. Інша особа як учасник цивіль-

них відносин не є ідентифікованою, у неї не виникає жодних суб'єктивних прав та обов'язків [4, с. 127–128].

Однак, ведучи мову про принцип загальної охорони суб'єктивних прав та обов'язків та їх «віддзеркалену дію» на всіх інших осіб, не можна не звернути увагу на наступне, й самі учасники цивільних правовідносин (ст. 2 ЦК України), вчиняючи ті чи інші дії або утримуючись від їх вчинення, при чому незалежно від того, чи такі дії охоплюються правочинностями, які становлять зміст їх цивільної правосуб'єктності чи їх суб'єктивних прав або обов'язків як суб'єктів цивільних правовідносин, має відбуватися у спосіб, який би не порушував суб'єктивних прав та інтересів інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України). Варто зауважити, що в останньому випадку має йтися також про інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), а не про третіх осіб як суб'єктів цивільного правовідношення, що обумовлено відсутністю в таких осіб позитивного правового зв'язку з відповідними юридичними фактами, тобто зв'язку, який би існував до моменту вчинення відповідного цивільного правопорушення. До прикладу, як передбачено ч. 1 ст. 780 ЦК України, шкода, завдана третім особам у зв'язку з користуванням річчю, переданою у найм, відшкодовується наймачем на загальних підставах. Як впливає з наведеного, відповідальність за шкоду, яка заподіяна наймачем майна під час користування майном, переданим у найм, відшкодовується безпосередньо наймачем, а не наймодавцем як однією зі сторін наведеного договору. Винятком із цього правила може бути випадок, про який йдеться в ч. 2 наведеної статті, зокрема, як передбачено положенням наведеної правової норми, шкода, завдана у зв'язку з користуванням річчю, відшкодовується наймодавцем, якщо буде встановлено, що це сталося внаслідок особливих властивостей або недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати. Умова договору найму про звільнення наймодавця від відповідальності за шкоду, завдану внаслідок особливих властивостей чи недоліків речі, про наявність яких наймач не був попереджений наймодавцем і про які він не знав і не міг знати, є нікчемною.

Як впливає з наведеного, особа, користуючись майном, отриманим на підставі договору майнового найму, повинна користуватися ним у спосіб, який би не порушував прав та інтересів інших осіб, тобто осіб, які не є суб'єктами відповідного договору, тому незважаючи на те, що законодавець в межах аналізованої договірної конструкції оперує поняттям треті особи, тим не менше, в такому випадку йдеться саме про інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України). Це ж стосується й наймодавця, під час здійснення ним права власності у спосіб передання відповідного майна у майновий найм. Іншими словами, йдеться про те, що здійснюючи свої права як особа наймача, так і особа наймодавця, під час укладення відповідних договорів не повинні порушувати прав та інтересів інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України).

Наведені положення є актуальними не тільки для зобов'язальних прав, але й також речових, зокрема, як зауважила Н.С. Кузнєцова, право власності згідно з діючим українським законодавством визначається через класичну формулу: власник може володіти, користуватися і розпоряджатися майном в межах, визначених законом, а оскільки закон є продуктом державної діяльності, можна тлумачити цей принцип як можливість використовувати майно на свій розсуд в межах, передбачених законом, визначених державою і закріплених в законі [3, с. 270]. Водночас, як відзначається авторкою, свобода розсуду власника під час реалізації приналежного йому права

власності не може бути безмежною – її межі установлюються правовими нормами, посилаючись на положення ст. 13, 319 ЦК України [3, с. 270]. Іншими словами, у кожному із випадків здійснення як зобов'язальних, так і речових прав йдеться, передусім, про межі здійснення таких прав як суб'єктивних. Із цього приводу не можна не звернути увагу на ст. 13 ЦК України, якою з огляду на її загальний характер, встановлюються межі здійснення (ст. 2 ЦК України) суб'єктивних прав без прив'язки їх до зобов'язальних чи речових. Встановлення таких меж якраз і покликане забезпечити інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) від порушення їхніх прав та інтересів під час здійснення уповноваженими особами своїх суб'єктивних прав. Тобто як правова категорія «межі здійснення прав» в силу своєї специфіки, є такою, яка має безпосереднє відношення до інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), а не до третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, що впливає з розуміння як інших осіб, так і третіх.

Про порушення суб'єктивних прав та інтересів інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) може йтися не тільки у випадку здійснення суб'єктивних прав чи виконання обов'язків суб'єктами з існуючого цивільного правовідношення, але й також на стадії виникнення відповідного правовідношення, тобто вчинення відповідного юридичного факту. Недаремно законодавець, визначаючи правові наслідки вчинення недійсних правочинів в загальних положеннях ст. 215, 216 ЦК України врегулює правові аспекти захисту прав та інтересів осіб, які не є суб'єктами недійсних правочинів, але право та інтерес яких, внаслідок вчинення таких правочинів, було порушеним. Як передбачено ч. 3 ст. 215 ЦК України, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Якщо з огляду на вчинення недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною (ч. 2 ст. 216 ЦК України).

Як впливає з наведеного, передбачаючи положення такого змісту, законодавець, передусім, виходив із того, що зміст вчиненого учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) правочину повинен стосуватися самих його суб'єктів, і жодним чином не повинен торкатися прав та інтересів інших учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), які не є його суб'єктами, не ведучи мову вже про порушення їхніх суб'єктивних прав чи інтересів. Тому коли йдеться про зацікавлених осіб в контексті наведених положень, то, передусім, мається на увазі осіб, які не є суб'єктами відповідних правочинів, при чому як правочинів, якими опосередковуються відносини з участю третіх осіб, так і правочинів, якими така участь не опосередковується. Хоча, на що необхідно звернути увагу, як зацікавлені особи, в останньому випадку, можуть бути і треті особи, зокрема, якщо йдеться про такі договірні конструкції як договір на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), про виконання третій особі, а також договір дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК України) тощо, що обумовлено специфікою останніх.

З врахуванням наведених міркувань, як нам видається, й передбачена законодавцем ст. 511 ЦК України, положенням якої обмежується можливість встановлення зобов'язанням обов'язків для осіб, які не брали участі у виникненні такого зобов'язання, але з виникненням якого стали його суб'єкта-

ми, тому якщо в попередньому випадку йшлося про правові наслідки вчинених юридичних фактів, але щодо інших осіб як учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України), то, в цьому випадку, йдеться про правові наслідки відповідних правочинів, але щодо третіх осіб як суб'єктів правовідношень з таких юридичних фактів.

Підсумовуючи, необхідно зауважити, про учасників цивільних правовідносин (ст. 2 ЦК України) як інших осіб слід вести й у випадках, якими не передбачається наявність позитивного правового зв'язку з відповідними правочинами, вчинення яких призвело до порушення суб'єктивних прав та інтересів останніх. Сказане стосується не тільки правових наслідків вчинених правочинів, але й загалом правових наслідків здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків, зокрема й третіми особами.

Висновки. Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що, зважаючи на специфіку таких понять, як треті особи та інші в межах доктринального принципу загальної охорони прав та обов'язків суб'єктивного характеру, та їх віддзеркаленої дії на всіх інших осіб, йдеться саме про інших осіб як учасників цивільних правовідносин, а не третіх осіб як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин, що необхідно враховувати в подальшому під час дослідження дії цього принципу в межах цивільних правовідносин.

Література:

1. Бекланищева И.В. Гражданско-правовой договор: классическая традиция и современные тенденции / И.В. Бекланищева. – М. : Статут, 2006. – 204 с.
2. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву : из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О. С. Иоффе. – 3-е изд., испр. – М. : Статут, 2009. – 782 с.
3. Кузнецова Н.С. Выбранные работы / Н.С. Кузнецова. – К. : ПрАТ «Юридична практика», 2014. – 544 с.
4. Кузьмич О.Я. Инша особа як учасник цивільних відносин / О.Я. Кузьмич // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : зб. наук. ст. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017. – Вип. 43. – С. 124-134.
5. Райхер В.К. Абсолютные и относительные права (К проблеме деления хозяйственных прав) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=179>.
6. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія / С.І. Шимон. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 664 с.

Кузьмич О. Я. Правовые положения относительно других лиц как участников гражданских отношений

Аннотация. Статья посвящена исследованию юридической природы принципа общей охраны прав и обязанностей и его правовой связи с другими лицами как участниками гражданских отношений.

Ключевые слова: другое лицо, третье лицо, субъективные права и обязанности, пределы осуществления прав, охрана и защита прав.

Kuzmich O. Legal positions are in relation to other persons as participants of civil legal relationships

Summary. The article is sanctified to research of legal nature of principle of general guard of rights and duties and him legal bond with other persons as participants of civil relations.

Key words: other person, third person, equitable rights and duties, limits of realization of rights, guard and protection of rights.